

Victima este faptasul si faptasul este victima

Cum sa nu-l interpretam pe Mihail Sebastian

Edward KANTERIAN

Unele adevaruri sint usor de acceptat, altele nu. intre cele din urma se afla adevarurile incomode, greu de acceptat pentru ca ele privesc un obiect caruia ii atasam o foarte mare valoare emotionala sau morala si care, sub lumina adevarului incomod, ar trebui privit dintr-un punct de vedere mult mai critic. De aceea o reactie des intilnita este ignorarea adevarului incomod sau, cu o atitudine mai activa, respingerea lui tout court ca o falsitate evidenta. Insa aceste reactii nu sint suficiente in multe cazuri.

De pilda, poate exista o evidenta care face imposibila respingerea imediata a adevarului incomod ca o falsitate evidenta, deoarece evidenta este, cel putin prima facie, de partea adevarului incomod si acceptarea lui ar fi justificata. Atunci intervin, la nivel individual sau colectiv, diferite mecanisme si strategii de reinterpretare si contestare a evidentei, cu scopul de a respinge adevarul incomod.

Dialectica tragica a revizionistului

in istorie, aceasta atitudine conduce la revizionism, din studiul caruia sint multe de invatat. Exemplul prin excelenta de revizionism este negarea Holocaust-ului prin reinterpretarea sau contestarea documentelor istorice de catre istorici ca David Irving, care de multe ori sugereaza ca documentele au fost fabricate de aliati sau de evrei.¹ Citeodata, revizionismul are loc la un nivel colectiv mai amplu. De exemplu, in primul deceniu dupa prabusirea celui de-al III-lea Reich, germanii au respins adevarul incomod ca ei sint responsabili pentru catastrofa razboiului si a crimelor comise in timpul lui, prin formarea unui mit colectiv, dupa care ei insisi fusesera victimele nazismului, si nu suporterii lui.² Altadata, mitul colectiv este fondat, intretinut si amplificat de cele mai inalte entitati politice, guverne succesive si chiar state. Asa ne putem explica cum, de la Atatürk pina in ziua de astazi, adevarul incomod ca Turcia a fost responsabila pentru genocidul armenilor din 1915 este respins printr-un revizionism istoric foarte elaborat, care se foloseste de urmatoarea logica: „nu a existat genocid armean – genocidul a fost justificat – armenii s-au masacrat singuri – armenii sint cei care i-au masacrat pe turci”³. Un exemplu mai aproape de noi ar fi respingerea adevarului incomod ca armata romana a fost direct responsabila pentru uciderea a cel putin 200.000 de evrei in 1941-1943, prin mutarea subiectului spre mitologie: la retragerea din Basarabia si Bucovina de Nord in 1940, „evreii” ar fi sabotat si ofensat militarii romani, care s-au razbunat pentru aceasta dupa recucerirea provinciilor.⁴

Un punct comun in toate aceste exemple, dar mai ales in ultimele doua, este o anumita schema de gindire care sustine logica revizionista: victima devine faptasul adevarat si/sau faptasul devine victima adevarata. Aceasta inversare a rolurilor nu este intimplatoare, ci face parte din chiar miza revizionismelor discutate, si anume respingerea adevarului incomod si, prin aceasta, a consecintei morale a adevarului – responsabilitatea. Rolurile sint inversate si cu ele responsabilitatile si vinovatiile. Insa aici sta toata dialectica tragica a revizionistului: dorind sa nu isi asume nici o responsabilitate legata de consecintele morale ale adevarului incomod, el adopta o strategie care ii pastreaza o continuitate cu ceea ce el neaga. A-i deculpabiliza pe nazisti, pe Junii Turci si pe membrii guvernului Antonescu prin culpabilizarea victimei ne apropie si ne asociaza, in mod paradoxal, tocmai de ceea ce respingem – vinovatia faptasului. Acest lucru se intimpla pentru ca noi, in adinc, inca nu am inteles si nu vrem sa intelegem ce anume a comis faptasul si ce a suferit victima.

Este important sa studiem aceasta logica, deoarece ea ne-ar putea ajuta sa investigam daca fenomene similare cu cel al revizionismului exista si in alte discipline istorice. Bunaoara, sa ne uitam la istoria culturii si a literaturii romane.

Aici exista, de pilda, adevarul incomod ca Nae Ionescu a fost un sustinator al Miscarii Legionare

si, cel putin in jurul anului 1934, un antisemit.⁵ Evidenta cea mai clara pentru primul punct este Fenomenul legionar (1938) si pentru al doilea punct prefata scrisa de el pentru romanul lui Mihail Sebastian De doua mii de ani... (1934), prefata in care el justifica, in mod explicit, suferinta evreilor de-a lungul secolelor dintr-un punct de vedere „metafizic“, anume pentru ca ei nu l-au recunoscut, ci l-au tradat si rastignit pe Isus. Faptul ca evreii au suferit si suferita ar fi la fel de evident ca „suma unghiurilor unui triunghi este egala cu 180 de grade“. Si cum, in geometria euclidiană, aceasta suma va fi etern aceeași, evreii vor suferi din necesitate, iar „Iuda va agoniza pina la sfirsitul lumii [...] Iuda suferita – pentru ca e Iuda“. Daca Nae Ionescu ar avea dreptate, atunci asertiunea simpla „Iuda suferita“ ar fi un adevar necesar, independent daca intelegem conceptul adevarului necesar dintr-un punct de vedere traditional (Kant), modern (Carnap) sau contemporan (Kripke). Nu ar fi posibil ca cineva sa fie evreu si sa nu suferita, prin chiar natura sa. Dar acest argument este complet eronat. Daca afirmatia neconditionata „Evreii suferita“ ar fi adevarata in mod necesar, atunci si afirmatia conditionata „Evreii au suferit in Evul Mediu“ ar fi adevarata in mod necesar (asa cum, daca teorema lui Euclid este adevarata in mod necesar, ea nu are cum sa fi fost falsa in Evul Mediu).⁶ Insa „Evreii au suferit in Evul Mediu“ este o afirmatie contingenta despre o anumita perioada din istoria Europei si deloc comparabila cu una de tipul teoremei lui Euclid.⁷ Mai grav decit sofismul logic in sa este sofismul rasist si excludentist.

Caci nu este nici un dubiu ca Nae Ionescu avanseaza un asemenea sofism. Nimic altceva nu este identificarea en bloc a tuturor membrilor poporului evreu („Iuda“, „Iudeii“) cu Iuda Iscariotul pe care, la rindul sau, o filiera a traditiei crestine l-a identificat cu Satana. Si exact aceeasi demonizare colectiva era prezenta si in cintecele si propaganda antisemita a Miscarii Legionare, cu care Ionescu alesese sa se asocieze.⁸ Ca sa nu fie nici o neintelegere: argumentul este rasist prin excelenta, deoarece caracteristicile demonice (presupuse) ale unei anumite persoane sint proiectate la nivelul unui intreg colectiv, in asa fel incit oricare individ care face parte din el detine aceste caracteristici demonice din necesitate. intilnim aici negarea dignitatii si specificitatii individului prezenta in orice demonizare rasista.

La Nae Ionescu, respingerea adevarului incomod ca sub crestini evreii au avut mult de suferit nu duce chiar la inversarea rolurilor, mentionata mai sus, dar, nu mai putin grav, ea duce la o neacceptare a vinovatiei traditiei antisemite crestine si la o justificare a statutului de victima a evreilor. Prin aceasta atitudine el ramine un exemplu prin excelenta al lipsei de intelegere a crimelor faptasului si a suferintei victimei si, de aceea, ramine apropiat de primul si indepartat de ultimul.

Presa germana a prezentat prefata lui Nae Ionescu drept un text antisemit

Dar, s-ar zice, astazi intelegem foarte bine greseala morala a lui Nae Ionescu, pentru ca dupa Holocaust traditia antisemita care, in parte, a contribuit la geneza lui, a devenit retrospectiv mult mai transparenta pentru noi, Spätgeborene. De fapt, pozitia inacceptabila a lui Ionescu este asa de evidenta, incit o intelege chiar si o audienta straina, care nu este familiara cu istoria noastra culturala si literara. De doua mii de ani, Cum am devenit huligan si prefata lui Nae Ionescu au fost publicate in Germania in 1997, iar Jurnalul lui in 2005. Mai multi recenzenti ai Jurnalului, care s-a bucurat de un mare ecou in presa germana si a fost des comparat cu celalalt mare document al prigonirii evreilor, jurnalul lui Victor Klemperer, au mentionat si prefata lui Ionescu, prezentind-o fara nici o rezerva drept ceea ce ea este: un text antisemit, dar si un text intentionat ca o lovitura nemiloasa impotriva fostului student. Prefata este descrisa ca un „pamflet agitator antievreiesc“ (Berliner Zeitung), un „atac antiudaic [...] plin de sofisme primitive“, cu o atitudine „infama“ fata de Sebastian (Die Welt), un text „care legitimeaza in mod explicit antisemitismul“ (Deutschland Radio), exprimind o „ura de evrei romantizata“ (Literaturen), „sublimata prin metafizica“ (Neue Zürcher Zeitung) si care distruge identitatea multipla „evreu, roman, om de la Dunare“, construita de Sebastian, „prin argumente teologice provenite din rezervorul antiudaismului crestin“ (Die Welt).⁹ Doua comentarii explicite au fost publicate si in ziarele Süddeutsche Zeitung si Frankfurter Allgemeine, ziarele cele mai serioase si cotate ale Germaniei.

Prima scrie ca „prin prefata sa, Nae Ionescu s-a asociat cu antisemitismul Garzii de Fier si l-a ranit grav pe discipolul sau“, pe cind in cel de-al doilea putem citi ca Nae Ionescu, fiind „un antisemit infam“, „s-a folosit de prefata ca sa-l defaimeze pe discipolul sau in cel mai abject mod

posibil".¹⁰ Comentarii asemanatoare au putut fi citite si in presa americana si engleza, dupa publicarea Jurnalului in Statele Unite, in 2000.

Daca pentru recenzentii germani distribuirea rolurilor de fapta si victima a fost asa de evidenta, nu ar trebui sa fie ea cu atat mai evidenta comentatorilor romani? Dar raspunsul la aceasta intrebare nu are cum sa fie categoric afirmativ, daca ne aducem aminte ca pentru noi recunoasterea greselii lui Nae Ionescu nu ar insemna numai acceptarea unui adevar oarecare, ci acceptarea unui adevar incomod, care, cum s-a demonstrat mai sus, este ingreunata de o anumita atasare emotionala si de anumite consecinte morale. Cu toate acestea, au fost si sint publicate comentarii curajoase si critice in Romania la adresa acestui ginditor national de renume – unul din multele semne pozitive despre evolutia climatului intelectual dupa 1989.¹¹

Dora Mezdrea respinge adevarul incomod despre Nae Ionescu

Si totusi, anumite ambivalente persista, dat fiind ca distribuirea rolurilor nu este perceputa de unii comentatori importanti ca fiind chiar asa de evidenta. Cum altfel ne putem explica faptul ca o atit de temeinic documentata cercetatoare a istoriei literare ca Dora Mezdrea poate sa ajunga la respingerea adevarului incomod despre Nae Ionescu si la inversarea rolurilor, exact dupa schema discutata mai sus?¹² Acest lucru se intimpla in monumentalata ei biografie despre Nae Ionescu, publicata in patru volume intre 2001 si 2005, si careia, din pacate, nu i s-a oferit inca atentia cuvenita. In lungul capitol inchinat prefetei filozofului la De doua mii de ani... ea scrie: „A expedia atitudinea lui Nae Ionescu fata de iudaism in categoriile sumare de «filosemitism» si «antisemitism» insemna a nu fi inteles nimic din gindirea [...] acestui om”.¹³ Recunoastem aici un reflex standard al minimalizarii antisemitismului: insusi conceptul sau este considerat sumar sau vag si cine il foloseste afirmativ este superficial, „expediaza”. Dar conceptul antisemitismului nu este mai mult sau mai putin vag decit, bunaoara, genul proxim al antisemitismului – rasismul. Asta nu insemna insa ca termenul „rasism” nu poate fi folosit cu deplina justificare si nu insemna, de exemplu, ca expediem subiectul cind afirmam ca legile de la Nürnberg din 1935 sau cele ale guvernului Goga din 1937 au fost rasiste si mai precis antisemite sau ca rapoartele periodice despre rasism ale Comisiei ONU pentru Drepturile Omului expediaza. Cum stim din Investigatiile filozofice ale lui Wittgenstein (§71), faptul ca un concept nu are o definitie analitica nu insemna ca el nu are o semnificatie bine delimitata. Este de ajuns ca termenul sa aiba un uz bine delimitat. Iar conceptele de rasism si antisemitism au, bineinteles, acest uz. Strategia de a compromite reprosul antisemitismului din punct de vedere semantic esueaza.

Acelasi lucru este, din pacate, valabil si pentru strategia principala a autoarei prin care ea il apara pe Nae Ionescu de acest repros. Este gresit a sustine ca prefata filozofului nu este antisemita deoarece se bazeaza pe o lunga traditie teologica¹⁴, daca insasi aceasta traditie are o filiera antisemita, cum am mentionat si cum se stie¹⁵, si, in plus, daca argumentul principal este clar rasist, cum am demonstrat. O a treia greseala a autoarei este respingerea afirmatiei lui Sebastian ca atitudinea lui Nae Ionescu fata de evrei trecuse printr-o cezura in 1933. Sebastian remarca, in Cum am devenit huligan, ca Ionescu anticipase deja argumentul „luda trebuie sa sufere” intr-un articol din 1926, fapt pentru care Dora Mezdrea ii reproseaza implicit romancierului lipsa de onestitate. „Daca Sebastian «stia» din 1926 pozitia lui Nae Ionescu fata de iudaism, de ce accepta sa scrie, cu frenezie, in Cuvantul, incepind din 1927, cind devine redactor platit al ziarului, pina in ianuarie 1934? [...] de ce i-a cerut insistent, incepind inca din 1931, prefata [...], daca «stia» ca Nae Ionescu e «antisemit» [...]?”¹⁶ Dar, Sebastian nu stia si nu spune ca stia inca din 1926 despre antisemitismul lui Ionescu.

El spune doar ca in 1926 atitudinea profesorului sau era alta decit in 1933. In 1926 Ionescu scria ca evreii trebuie sa sufere din necesitate, pentru ca natiunea si religia lor se suprapun geografic si istoric, dar nu in esenta. Ei nu pot decit sa penduleze intre aceste doua poluri ale identitatii confesionale si nationale fara sa atinga vreodata o armonie, adica sa sufere perpetuu in istorie, sau sa moara. Ionescu se foloseste aici de o anumita naratiune esentialista si exagerat dramatizanta pentru descrierea suferintelor evreilor. Evreii ar suferi din pretinse motive „interne” naturii lor, si nu din motive „externe”, cum ar fi catastrofele istorice. Sebastian, si acest lucru nu a fost observat pina acum, preia aceasta teorie de la Ionescu in Cum am devenit huligan. Dar ea este, sa o spunem clar, gresita, pentru ca adevarata drama a evreilor in Europa a fost prigoana

antisemita, si nu o pretinsa tensiune in esenta metafizica a acestui popor. Nici un popor nu are o esenta metafizica si nici nu este clar ce ar putea insemna a avea o asemenea esenta.¹⁷ Daca in epoca lui Leo Frobenius si Oswald Spengler discursul esentialist despre popoare si culturi era in voga, el este astazi complet discreditat si noi nu il mai putem folosi. Insa, chiar daca Sebastian greseste cind explica suferinta evreilor (antisemitismul nu ar fi esential pentru drama evreilor, crede el), totusi el are dreptate cind atrage atentia ca atitudinea lui Nae Ionescu fata de acest fenomen a devenit una dramatic diferita dupa cezura din 1933.

Acum Ionescu explica suferinta evreilor nu dintr-un punct de vedere „intern“, ci in contextul antisemitismului, pe care el il explica si il justifica prin pretinsa substanta demonica („Iuda“) a evreilor, cum am demonstrat deja. Cu alte cuvinte: Ionescu justifica suferintele evreilor cauzate de antisemitism, pentru ca natura lor demonica ii condamna la suferinta simpliciter. Presupozitia rasista este evidenta, iar Sebastian era indreptatit sa o remarce si sa o respinga. Daca argumentul lui Ionescu din 1926 avea deja tendinte esentialiste, el era totusi diferit de cel de dupa cezura, pentru ca acesta din urma justifica in principiu, prin justificarea antisemitismului, tot ceea ce cade sub aceasta rubrica, in speta chiar si prigonirile suferite de evrei. Aceasta explica de ce inainte de cezura Ionescu putea sa se angajeze pentru drepturile civice ale evreilor, pe cind dupa cezura Ionescu avea sa se asocieze cu acea gruparea politica care cerea segregarea si excluderea evreilor din societate in cel mai explicit mod: Miscarea Legionara.

Fapta lui Nae Ionescu si durerea lui Mihail Sebastian

Discutiile doamnei Mezdrea nu se incheie insa cu respingerea reprosului de antisemitism. Ea isi atinge apogeul absurd cind, dupa trecerea in revista a lungii dispute in epoca despre Sebastian, Nae Ionescu si problema evreiasca, ajunge la concluzia ca nu Nae Ionescu l-a tradat si ranit pe Sebastian, ci exact invers. Prin atitudinea critica adoptata fata de dascalul sau in Cum am devenit huligan, determinata in primul rind de presa „democrata“ (ghilimele-Dora Mezdrea) si evreiasca, autoarea afirma ca Sebastian „si-a insultat [...] dascalul iubit, caruia ii datora atat de mult in formarea sa, ca si colegii de generatie“¹⁸. Prin aceasta atitudine Sebastian ar fi realizat „un caz particular al tradarii discipolului“ (italice-Mezdrea), asadar nici macar o tradare „interioara“, fireasca pentru orice relatie dascal-discipol, dupa viziunea autoarei, ci una exterioara, datorata imaturitatii lui Sebastian, „ca dovada ca n-a intrevazut consecintele pe care le va avea publicarea prefetei [...]. in felul acesta, Mihail Sebastian si-a ratat conditia de discipol al lui Nae Ionescu“¹⁹. Sa trecem peste acuzatia tradarii colegilor de generatie, care in acest context este incomprehensibila. Am vazut care a fost motivul adevarat al atitudinii critice a lui Sebastian. Ea nu are nimic de-a face cu presiunea presei. De asemenea, ea nu are nimic de-a face cu pretinsa imaturitate a romancierului. El a intuit foarte bine caracterul prefetei pline de „lovituri de pumnal“, cum i-a si marturisit lui Eliade inca inainte de publicare: „Nae mi-a dat prefata. O tragedie, o veritabila condamnare la moarte“.

Diferenta intre comentatorii germani si Dora Mezdrea nu ar putea sa fie mai mare. Cu toata lipsa de cunostinte istorice si literare in cauza, primii au inteles foarte bine cine este faptasul si cine victima. Cu toate cunostiintele ei, dar neintelegind fapta lui Ionescu si durerea lui Sebastian, autoarea reinterpreteaza evidenta si inverseaza rolurile, pentru a evita acceptarea unui adevar foarte incomod, solidarizandu-se cu faptasul impotriva victimei. Insa, daca in istorie respingerea adevarurilor incomode duce la revizionism si neasumarea vinovatiei istorice, in istoria literara ea duce la hagiografie iresponsabila. Desi comentatorilor germani nu le-a cazut asa de usor sa enunte adevaruri precum cel despre Ionescu si Sebastian, care pentru ei nu este un adevar incomod, asta nu inseamna ca nu au trecut si ei, la un moment dat, printr-un dureros proces de acceptare a adevarurilor incomode pentru ei si a responsabilitatilor asociate. Si nu inseamna ca noi, carora ne cade greu sa enuntam adevarurile noastre incomode sau chiar numai sa gindim mai deschis, mai profund si mai critic despre eroii nostri culturali, sintem vesnic obligati sa persistam in hagiografie, in moduri mai subtile sau mai explicite. „S-ar putea da preturi gindurilor noastre. Unele costa mult, altele putin. Si cu ce se platesc aceste ginduri? Raspunsul este, cred: cu curaj.“²⁰

1. A se vedea Deborah Lipstadt, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory* (1994).
2. A se vedea Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit* (1996).
3. Sergiu Selian, *Istoria unui genocid ignorat* (1994), p. 95.
4. Pentru o discutie critica a acestui mit a se vedea Raportul Comisiei Internationale privind Studiarea Holocaustului in Romania (2004), capitolul 3, cit si Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918-1944* (2001), pp. 337-342 si Mariana Hausleitner: *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens* (2005), pp.176-181.
5. Dar poate si mai devreme. A se vedea Leon Volovici, *Ideologia nationalistă si „problema evreiască” in Romania anilor '30* (1995), pp. 116ff.
6. Dacă cititorul dorește sa fie foarte exact din punct de vedere logic, pentru a se exclude teoretic posibilitatea ca evreii nu au existat in Evul Mediu, sa se substituie propozitia „Evreii au suferit in Evul Mediu” cu „Dacă evreii au existat in Evul Mediu, atunci evreii au suferit in Evul Mediu” (si sa se interpreteze „dacă ... atunci ...” ca implicatia materială „,“ din logica propozitională standard).
7. Acest pasaj nu este singurul in care Ionescu face confuzie de planuri. Toată așa-zisa lui „logica a colectivelor” este proiectată de el in mod ilicit din domeniul logicii in cel al teoriei politice cu scopul de a-si justifica doctrina anti-liberalista (din pacate ocolită de adeptii lui; vezi, de exemplu, Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia* (2005), vol. IV, pp.6ff.).
8. Vezi Andrei Oisteanu, „The Demonizing of the Jew: A Comparative Study of Ethnic Imagology”, *Studia Hebraica* 2: 2002, p. 147.
9. Vezi Berliner Zeitung 9.1.2006, Die Welt 1.12.2006, Deutschland Radio 1.8.2005, Literaturen iunie 2005, Neue Zürcher Zeitung 19.2.2005, Die Welt, 2.4.2005.
10. Süddeutsche Zeitung, 3.6.2005 si Frankfurter Allgemeine Zeitung, 7.5.2005.
11. Ca sa dam numai doua exemple mai recente: George Voicu, *Mitul lui Nae Ionescu* (2000) si Iulian Baicus, *Dublul Narcis* (2004), capitolul 3.
12. Un caz similar de inversare a rolurilor s-a intimplat după publicarea eseurilor Felix Culpa (1992) si *Incompatibilitățile* (1998) de Norman Manea.
13. Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia* (2003), vol. III, p. 345.
14. *ibid.*, p. 344.
15. Sa mentionam numai citeva studii care nu expediază subiectul: Leon Poliakov, *The History of Anti-Semitism* (2003, 4 vol.), William Nichols, *Christian Anti-Semitism: A History of Hate* (1993), John G. Gager, *The Origins of Anti-Semitism: Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity* (1983), Jacob Katz, *Jews and Freemasons in Europe 1723-1939* (1970), Susana Buttaroni/Stanslaw Musial (ed.), *Ritualmord. Legenden in der Europäischen Geschichte* (2003).
16. Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia* (2003), vol. III, p. 350.
17. Pentru un argument in contextul romanesc impotriva esentialismului, a se vedea H.-R. Patapievici, „Este etnicul o substantă?”, in H.-R. Patapievici, *Politice* (1997).
18. Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia* (2003), vol. III, p. 370.
19. *ibid.*, p. 370f.
20. Ludwig Wittgenstein, *insemnari postume 1914-1951* (2005).